

OSMANLILARIN HAREMEYN-İ ŞERİFEYN HİZMETLERİ

Dr. Sadık Eraslan*

Osmanlı cihan İmparatorluğu veya Devlet-i Aliyye-i Osmaniye dendiği zaman her Türk ve müslüman şöyle bir durup düşünmelidir sanırım. Zira 600 küsur sene çeşitli din ve mezhebe mensup, tabiri caizse 72 milleti bünyesinde bulunduran ve üç kıtaya yayılan milyonlarca km²lik geniş topraklar üzerinde bu denli uzun ömürlü olmuş başka bir devlet veya idare şekli göstermek mümkün olmasa gerek. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu yıkılalı 75 sene gibi uzun bir müddet geçmesine rağmen hâla dünyanın çeşitli ilim ve kültür merkezlerinde muhtelif ilim adamları tarafından bu devletin uzun ömürlülüğünün sırları araştırılmakta ve önemle üzerinde durulmaktadır. İşte 700. kuruluş yıl dönümü kutlanan ve atalarımız tarafından kurulmuş olan bu cihan imparatorluğunun değişik yönleri üzerinde durmak her birimizin görevi olsa gerek. Osmanlı'nın Hz. Muhammed sevgisinin çok bariz bir alameti olan "*Haremeyn-i şerifeyn hizmetleri*", üzerinde durmak ve bunları dile getirmek gücümüzü aşan nitelikte bir husus olmasına rağmen belli bir ölçüde de olsa, bunun mutlaka kaleme alınması gerektiği kanaatımı taşıyıyordum. Zira Osmanlı'nın bu denli uzun ömürlü olmasının en önemli sırlarından birinin Hz. Muhammed (s.a.v) sevgisi ile buna bağlı olarak Haremeyn-i Şerifeyne yapılan hizmet olduğu düşüncesindeyim. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisi ve Haremeyn-i Şerifeyn bütün müslümanların çok önem verdikleri ortak ve mukaddes değerlerdir. İslam alemi için paha biçilmez olan bu müşterek değerler asırlarca Devlet-i Aliyye-i Osmaniye binası için manevi bir harç teşkil etmiş ve çeşitli sarsıntılar karşısında bünyeyi koruma görevi yapmıştır. Nitekim biz bu durumu muhtelif tarihî vakalardan rahatça anlayabiliyoruz. Meselâ örnek olarak verebileceğimiz bu tür olaylardan biri, ileride bahsi geçecek olan Tunus-Cezayir sınır anlaşmazlığına neden olan konudur. Birer Osmanlı vilayeti olan her iki ülke halkını savaşın eşiğine getiren bu önemli ihtilafı çözme şekli ve bu esnada zikredilen

* Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

ibareler bize önemli bir ipucu veriyor. Zira ihtilâf konusu olan bölge gelirin ne Tunus ne Cezayir ve ne de Osmanlı hazinesine verilmeyip, her üç taraf için de müşterek ve mukaddes bir değer teşkil eden Medine'ye gönderilmesi her iki toplum nezdinde de Osmanlıya bir kat daha güven ve itimat sağlamıştır.

Diğer yandan Emeviler döneminde iktidar uğruna bütün müslümanların kiblegâhı olan Kâbe-i Muazzama'nın mancınıklarla yıkılıp yakılmasına karşı, bu binanın Osmanlı tarafından son derece saygı ve ihtiramla yapılması ehl-i kible olan her mümin için büyük bir önemi haizdir. İftiharla söylüyoruz ki, şu andaki Kâbe-i Muazzama binası atalarımızın eseridir. Kâbe'nin olduğu gibi, onun etrafındaki Mescidü'l-Haram'ın projesini hazırlayan ve bir ahşap bina olmaktan kurtaran da Osmanlı mimarı ünlü usta Mimar Sinan'dır. Bu mukaddes binalara ilâveten Osmanlı tarafından Haremeyn-i Şerifeyn, yani Mekke-Medine'ye mahsus Osmanlı hizmetleri saymakla bitmez. Ancak biz detayına girmeden sadece belli başlı bazı önemli noktalara temas etmekle yetineceğiz. Aksi takdirde bu büyük hizmetlerin her biri bir makale değil, sürre alayları örneğinde olduğu gibi bir kitap teşkil edecek niteliktedir. Meselâ Kâbe-i Muazzama ve Mescidül-Haram inşaatlarının her biri nice tarihî olaylara sahne olmuşlardır. Yani Osmanlı sultanları gerçekten Hâdimul-Harameyn olduklarını bu hizmetlerde göstermişlerdir. Bunlara ilâveten Mekke ve Medine içme suyu şebekeleri, her iki mukaddes beldedeki belli başlı Mimar Sinan ve Osmanlı eserleri, Hicaz demiryolu asırlarca devam eden ve Haremeyn halkı için gönderilen sürre yardımları, üzerinde durmamız gereken çok önemli hususlardır. Mekke ve Medine tarihlerine göz atılmış ve dünyanın dört bir tarafından buralara gelmiş her bir müslüman Osmanlı'yı yâd etmeden, hizmeti geçenlere rahmet okumadan geçmemeli diye düşünürüm.

Biz de burada gücümüz dahilinde 700. kuruluş yıldönümü vesilesiyle daha evvel bu mekanlara emeği geçen Osmanlı idarecilerinin bazı önemli hizmet ve eserlerini hemen hemen yalnızca saymakla yetinmiş olacağız. Zira yukarıda da belirttiğim gibi, bütün hizmetleri saymaya kalkışmak dahi, kapsamlı kitaplar yazmayı gerektirir. Onun için biz aynı zamanda gerek Kâbe-i Muazzama ve gerek Mescidül-Haram'ın Osmanlı öncesi durumlarını da bir nebze kaleme almaya çalıştık ki, okuyucu için bir mukayese imkânı olsun. Osmanlı öncesi ve sonrası karşılaştırıldığı takdirde durum kendiliğinden ortaya çıkacağı için bizim ayrıca herhangi bir değerlendirmeye girmemize ihtiyaç kalmayacaktır diye düşünüyoruz. Osmanlı, saymakla bitmez Haremeyn hizmetlerinin yanında Hz. Muhammed hürmetine bu mukaddes beldelerin sakinlerine ve özellikle Ehl-i Beyt olan şerif ve seyyidlere çok büyük bir değer verdiğiinden, kendilerinden evvel vuku bulmuş bazı nahoş olayların da zikredilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Meselâ Emevî döneminde iktidar uğruna yapılan katliamlar peygamber şehri Medine'nin yağmalanması ve asırlardır İslâm aleminin unutamadığı Kerbelâ olaylarına karşı Osmanlı'nın asırlarca Ehl-i Beyte tanıdığı müsamaha, sevgi, saygı

ve hatta dokunulmazlığı mukayese ettiğimiz takdirde Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin biraz daha iyi anlaşılabilceği kanaatındayım.

İşte bu sebepler dolayısıyla, kısa da olsa, Osmanlı öncesine ait Kâbe ve Harem'in tarihine ait bazı safhaları hatırlatma ihtiyacı hissettik.

İSLÂMDAN ÖNCE KÂBE

Ka'b: sözlük anlamı itibariyle genelde dört köşeli yapı demektir. Kâbe de Ka'b kökünden olup dört köşeli olması hasebiyle bu ismi almıştır.

İlmî istilahta ise Kâbe: Bazı rivayetlere göre Melekler veya Adem (a.s.) tarafından temeli atılan ve daha sonra Hz. İbrahim (a.s.) tarafından inşa edildiği kesin olan Mekke vadisinin ortasında etrafı Harem'le çevrili meşhur ve malum olan Beytullah (Allah'ın evi)'tir.

Kâbe'nin bir çok isimleri vardır. Bunların da en meşhur olanları şunlardır:

1- Kâbe, 2- Bekke, 3- Beytullah, 4- Beytü'l-Atik, 5- Hâtîme, 6- Bâsse, 7- Beytü'l-Haram, 8- Kadis, 9- Nâzır, 10- Karye-i Kadime¹.

Konumuzun özelliği nedeniyle bu isimleri ayrı ayrı ele alıp bunların konuluş sebepleri ve ne anlama geldikleri hususu üzerinde duramıyoruz².

Kâbe'nin inşa tarihine gelince, bu hususta değişik rivayetler sözkonusudur. Ancak konumuz daha ziyade Osmanlı dönemi olması nedeniyle elden geldiği kadar Kâbe'nin İslâm ve Osmanlı öncesi inşa tarihini kısa tutmaya çalışacağız. Onun için öncelikle İslâm'dan önce Kâbe'nin kaç kez inşa edilip ve yıkıldığını tesbite çalışmak istiyoruz. Mesela Eyyub Sabri Paşa'nın Mir'atü'l-Haremeyn isimli eserinde şu bilgilere yer verilmektedir: Kâbe'nin yapılış tarihi hususunda iki temel görüş vardır. Bir görüşe göre Kâbe 10 sefer yapılmış ve yıkılmıştır. 11. sefer ise Osmanlı döneminde yapılmış ve bir daha yıkılmamıştır. Ancak zaman zaman kısmî tamirat geçirmiştir. Bu görüşe göre Kâbe ilk sefer Melekler, 2. sefer Adem (a.s.), 3. sefer Şit (a.s.), 4. sefer İbrahim (a.s.)³, 5. sefer Amalika, 6. sefer Curhumîler, 7. sefer Hz.Peygamber'in dedelerinden Kusay b.Kilâb, 8.sefer Kureyş Kabilesi⁴, 9. sefer Abdullah b. Zübeyr, 10. sefer Haccac b.Yusuf es-Sakafî tarafından inşa edilmiştir. Böylece Kâbe Osmanlı'dan önce 10 sefer yeniden inşa edilmiştir. İşte bu görüşe göre Kâbe 11. sefer Osmanlı tarafından yapılmış ve bir daha yıkılmamıştır.

1 Ebû'l-Velid el-Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, (Çev: Y.Vehbi Yavuz), İstanbul, 1974,s.21, 22.

2 Sahifelerce tutan geniş bilgi için el-Ezrakî'nin adı geçen eserine müracaat edilebilir.

3 Adı geçen eserde melekler sayılmayıp, Âdem'den sonra 2. sefer İbrahim (a.s.) rivayeti de vardır.

4 Hz.Peygamber'in 35 yaşlarında iken Haceru'l-Esved'i yerine koyması konusunda hakemlik yaptığı olay bu safhada geçmektedir.

Kâbe'nin 7 sefer yeniden inşa edildiği görüşüne göre ise 1. sefer Melekler, 2. sefer Hz.İbrahim (a.s.), 3. sefer Amalika, 4. sefer Curhûmiler, 5. sefer Kureys kabilesi, 6. sefer Abdullah b.Zübeyr, 7. sefer Haccac b.Yusuf es-Sakafî tarafından yıkılıp yeniden yapılmıştır. Bu görüşe göre Kâbe'nin Osmanlı tarafından yapılışı 8. sefer olmuş olur⁵.

Kâbe'nin ilk yapılışı ve daha sonra kimler tarafından yeniden inşa edildiği ile ilgili bunlar ve bunlara benzer daha başka görüşler de vardır. Ancak yaptığımız araştırma sonucunda elde edebildiğimiz bilgilere göre Hz.İbrahim'den evveline ait tarihî bilgiler bizim için ilmî açıdan delil olarak geçerli değildir. Zira bir çok kaynakta yer almakla beraber çoğu israiliyyat kabilinden olan bu bilgiler kuvvetli bir delile dayanmamaktadır. Ancak şu var ki, aynı bilgiler mesela İbn Kesir gibi ilim adamlarına göre, inkâr ve red de edilmez. Zira kendisi de Kâbe'nin ilk defa Hz.İbrahim tarafından yapıldığını, fakat bunun Adem (a.s.)'den beri bilinen bir saha üzerinde inşa edildiğini savunmaktadır⁶. Bu nedenle Hz.İbrahim'den evvelki bilgiler İsrailiyat kabul edilip delil olarak kabul edilmemekle birlikte, bir çok önemli ilmî kaynakta yer aldığı için bilgi babından okuyucunun takdirine sunulmuştur.

Kâbe'nin banisinin Hz.İbrahim ve oğlu İsmail olduğu Kur'an-ı Kerim⁷ ile sabit olduğundan biz de bunu esas aldık. Buna göre Hz.İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yapılan Kâbe binası sadece dokuz zira yüksekliğinde, üstü açık ve kapısı da yerden olan çok sade bir yapı idi⁸.

Hz.İbrahim tarafından çok sade bir şekilde yapılan bu bina onun devri boyunca hep tavanlı kalmıştır. Bu da, Hz.İbrahim (a.s.)'ın, Allah (c.c.)'a sonsuz itaat ve tevzuundan dolayı tevhid akidesinin sembolü olarak israfa girmek istemeyişinden ileri gelmektedir. Zira bu asırda her tarafta insanlar tapukları putları için Mısır ehramları gibi çok görkemli yapılar tesis etmekteydiler. Hz.İbrahim (a.s.) inanç ve itikat itibarıyla olduğu gibi, ibadet etmekte olduğu mekan ve kullandığı sembol itibarıyla da müşriklere en ufak bir şekilde benzemek istememiştir⁹.

Hz.İbrahim (a.s.)'den sonra yukarıda belirttiği şekilde Ka'be, değişik zamanlarda ve değişik kimseler tarafından yıkılıp yeniden yaptırılmış ve nihayet Hz. Peygam-

5 Geniş bilgi için bkz.: Eyyub Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn* (Mir'at-ı Mekke), İstanbul, 1306, c.I, s.136, 140, 152, 154, 277, 279, 280, 344, 487, 507.

6 Bkz: İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail bin Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mısır, 1932, c.I, s.163, 64. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz.: İbn Hişam, *Sire*, c.I, s.130 ve dd; Fevvez Ali ed-Dehhas, *el-Mescidu'l-Haram*, Mecelletu'l-Buhusi'l-Fikhiyye el-Muasıra, Suudi Arabistan, yıl: 8, S.29, s.132, 133.

7 Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran, 96.

8 Zebidi, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Çev: Ahmed Naim), c.VI, s.17.

9 Komisyon, *Kâbe-i Muazzama Projesi*, Pakistan, 1993, s.24; Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, Beyrut, ts., c.I, s.23; Ayr.bkz. E.Sabri, a.g.e., c.I, s.23.

ber 35 yaşlarında iken Kureyş kabilesi tarafından yeniden inşa edilme lüzûmu ortaya çıkmıştır. İşte Kâbe'nin bu seferki inşası, İslâm tarihi açısından bazı önemli özellikler içermektedir. Bu özelliklerden biri, Hz. Peygamber'in Hacerü'l-Esved'i duvardaki yerine yerleştirme konusunda yaptığı meşhur hakemlik olayıdır ki, bununla hemen o anda çıkmak üzere olan bir savaşı ve fitneyi önlemiştir¹⁰. İkinci özellik ise, o zamana kadar daima Hz. İbrahim'in attığı temel üzerinde inşa edilen Kâbe binasında maddi imkansızlıklar nedeniyle değişiklik yapılmasıdır. Şimdi önemine binen kısaca da olsa bu husus üzerinde duralım.

Şöyle ki: Kâbe binası, İslâm'dan önceki şekli itibariyle en, boy ve yükseklik bakımından bugünkü Kâbe'den farklı idi. Özellikle uzunluk bakımından Kâbe, şimdiki Hatim duvarını içine alacak şekilde büyüktü. Kureşliler Kâbe'yi yıkıp yeniden yapmak isteyince, eski şekli üzerinde tamamlayamadılar. Bu sefer Kâbe'nin boyunu Hatem tarafından altı arşın¹¹ bir karış kadar kısaltıp artan malzemeyi geride bıraktıkları temel üzerinde yarım ay biçiminde bir duvar yaptılar. İşte yarım ay gibi çevrilen bu mekâna Hatim denir. Nitekim İslâm'ın gelişine kadar Kâbe'nin yapısı bu şekilde kaldı¹².

ABDULLAH b. ZÜBEYR OLAYI

Abdullah b. Zübeyr çok müttakî ve dürüst bir kişidir. Babası büyük sahabi Zübeyr b. Avvam olup annesi de Hz. Ebubekir'in kızı Esma'dır. Emevi halifesi Muaviye'nin ölümü üzerine oğlu meşhur Yezid, Şam'da halifeliğini ilan etmişti. Ancak Abdullah b. Zübeyr, bu kişinin halifeliğe layık olmadığını düşünerek kendisine biat etmediği gibi, Mekke'de halifeliğini ilan etmiş ve bir çok kimse kendisine biat etmişti. Fakat bu arada Hz. Hüseyin'in şehadeti gibi çok önemli olaylar da cereyan etmişti. İşte bu önemli olaylar, Yezid'in iktidar uğruna Kâbe'nin bulunduğu Mekke ve Peygamber şehri Medine'yi de affetmeyeceğini gösteriyordu. Nitekim çok geçmeden Hz. Hüseyin'in başına gelenler bu mukaddes yerlerin başına da gelmişti¹³. Zira Yezid'in emriyle gerek Kâbe ve gerek Mescidül-Haram mancınıklarla dövülmüş Kâbe yıkılıp yıkılmış ve hatta Hacerü'l-Esved yanarak parçalanmıştı¹⁴.

Fakat bu arada Yezid de ölünce Abdullah b. Zübeyr tekrar Hz. İbrahim'in attığı temeller üzerine Kâbe'yi yeni baştan yaptırdı¹⁵. Fakat kısa bir müddet sonra Meşhur

10 Bkz. İbn Hişam, *Sire*, c.3, s.204-211; Ayr.bkz. Abdulgani Hammad, *Tarihü'l-Mekketi'l-Mükerrreme*, Halep, 1964, s.24.

11 Her bir arşın 68 cm'dir.

12 El-Ezrakî, a.g.e., s.292.

13 Bkz. Komisyon, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, c.II, s.322 ve dd.

14 Geniş bilgi için bkz. el-Ezrakî, a.g.e., s.187, 188.

15 Geniş bilgi için bkz. el-Ezrakî, a.g.e., s.152-153, Ayr.bkz. E.Sabri, a.g.e., c.I, s.476; Abdulgani Hammad, a.g.e., s.25; Komisyon, *Kâbe Projesi*, s.31.

Haccac b. Yusuf es-Sakafî (Haccac-ı Zalim)'nin Mekke'ye vali olması üzerine Abdullah b. Zübeyr'i siyasi nedenlerle öldürmüş ve Kâbe'yi tekrar eskiden Kureyşlilerin maddi nedenlerden dolayı eksik olarak yaptıkları temeller üzerinde bina ettirmişti. Bu, bir rivayete göre 7. ve diğer rivayete göre 10. kez yapılan temelden inşadır. Haccac'dan sonra gerek Emevî ve Abbasi ve gerekse daha sonra gelen müslüman idareciler tarafından Kâbe muhtelif şekillerde tamirata uğramışsa da Osmanlılara kadar bir daha yıkılıp yeniden yapılmamıştı¹⁶.

OSMANLI ÖNCESİ HAREMEYN-İ ŞERİFEYN

(Mescidü'l-Haram ve Mekke)

Daha evvel belirtildiği gibi, İslâm'dan önce de Kâbe vardı. Ancak Kâbe'nin etrafında bu gün mevcut olan ve içerisinde ibadet edilmekte olan Mescidü'l-Haram binası yoktu. Kâbe'nin etrafı düz bir kumluktan ibaretti. Bu kumlukta ise fakir, miskin ve kimsesiz yabancılara ait ottan, hasırdan yapılmış basit kulübecikler bulunurdu. Kâbe'ye ancak bu kulübeciklerin arasında bulunan daracık yollardan ulaşılabilirdi.

İslâm'ın ortaya çıkmasıyla birlikte Kâbe'nin etrafındaki bu boşluğa “*Mescidü'l-Haram*” ismi verildi. Ancak Mescidü'l-Haram'ın hududu çok dar olup sadece Makam-ı İbrahim'in arkasına kadar geliyordu¹⁷.

Ebu Rebah'a göre de, Harem'in tamamı Mescidü'l-Haram'dır¹⁸. Fakat burada bizim için asıl önem arz eden Mescidü'l-Haram'ın sınırları ve kapsadığı alan olmayıp, Osmanlı öncesi ve sonrası itibarıyla uğradığı değişikliklerdir.

MESCİDÜ'L-HARAM'DA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Mescidü'l-Haram, yani yukarıda kısaca belirttiğimiz Kâbe-i Muazzama'nın çevresindeki malum düzlük; Hz. Ömer'in halifeliğine kadar orjinal haliyle kalmaya devam etmişti. Gerek Hz. peygamber ve gerek 1. Halife Hz. Ebubekir devrinde Mescidü'l-Haram olarak kabul edilen Kâbe çevresindeki bu düzlük herhangi bir fizikî sınırla belirlenmemişti. Sahadaki mevcut basit kulübeler ile Kâbe arasında kalan düzlük müslümanlar tarafından Mescidü'l-Haram olarak kullanılmaktaydı. Bir kumluktan ibaret olan düzlüğe de bahsi geçen basit evler arasındaki yollardan girilirdi. Ancak Hz. Ömer devrine gelindiğinde müslümanların gittikçe çoğalmaları üzerine artık bu saha kâfi gelmez oldu. Cemaat ve hacılar Mescid sahasına sığmaz oldular¹⁹.

16 Bkz. Komisyon, *Kâbe Projesi*, s.33 ve dd. Ayr.bkz.E.Sabri, a.g.e., c.I, s.760 ve dd.

17 Eyyub Sabri, *Mir'atü'l-Haremeyn*, (Mir'at-ı Mekke), c.II, s.610.

18 Ezrakî, a.g.e., s.353.

19 Ezrakî, a.g.e., s.358.

İşte bu sıralarda Halife Hz. Ömer bir umre ziyareti münasebetiyle Medine'den Mekke'ye gitmiş ve Mescidü'l-Haram'ın bu yetersiz hale gelen durumunu görmüştü. Bu sıralarda aynı zamanda Kâbe'de de tamire muhtaç yerler ve çatlaklar meydana gelmişti. Durumu yakından inceleyen Hz. Ömer, hem Kâbe'de meydana gelen bu arızaları gidermeyi ve hem de Mescidü'l-Haram'ı genişletmeyi emretti. Böylece İslam Tarihinde ilk olarak Hz. Ömer bir istimlâk faaliyetini gerçekleştirerek çevredeki bütün evleri yıktırıp Mescidü'l-Haram'ı genişletti²⁰. Hz. Ömer'den sonra sırasıyla Hz. Osman²¹, Abdullah b. Zübeyr, Emeviler ve Abbasiler döneminde bazan genişletmek suretiyle ve bazan sadece inşa ve tamirat suretiyle Mescidü'l-Haram elden geçirilmiş²². Fakat asıl inşa ve yeniden yapılanma faaliyetleri ve günümüze kadar devam edebilecek bir şekilde kavuşturulması, Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Dönemi Kâbe

Kâbe-i Muazzama bir rivayete göre 8. kez, diğer bir rivayete göre 11. kez IV. Murat (1039/1661) tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Bu olayı kısaca şu şekilde aktarabiliriz:

Haccac'ın inşa veya tamiratından itibaren Hicrî II. asrın başlarına kadar Kâbe'ye herhangi bir müdahale olmamıştır. Ancak 1019/1641 yılından itibaren Kâbe duvarının özellikle doğu cephesindeki çatlaklıklar gittikçe büyümeye başlamıştır. Yağmur sellerinin etkisiyle gittikçe tehlikeli hale gelmeye başlayan bu çatlakların tamir edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine IV. Murad'ın babası Sultan Ahmed, Kâbe duvarlarını yıkıp yeniden inşa etmek ve bu iki çatlak duvardan birini altundan, diğerini de gümüştan yapmak istemiş, fakat devrin ilim adamları onu bu düşüncesinden vazgeçirmişlerdi. Bunun yerine, Kâbe duvarlarını yıkılmaktan kurtaracak bir kuşak yapmasını istemişlerdi. Bu talep üzerine Sultan Ahmed, Kâbe-i Muazzama binası için onu ayakta tutacak altın kaplama sağlam bir kuşak yaptırdı. Bu kuşak da 1020/1642 yılının sonu ile 1021/1643 yılının başında Kâbe'ye takılmış oldu. Yalnız bu tamirat için Sultan Ahmed tarafından seksen bin (80000) dinar altın harcanmıştır²³.

1039/1661 yılına gelindiğinde her zaman olduğu gibi yine Mekke şehri büyük bir yağmur selinin altında kaldı. Harem-i Şerif ve Kâbe taş, toprak, çamur ve odun yığınlarıyla doldu. Bu sırada Kâbe'nin üçte ikisi yıkıldı. Öyle ki, bu sel felâketinde bini aş-

20 Komisyon, *Mescidü'l-Haram Projesi*, s.30; Ayr.bkz. Hüseyin Abdullah Bâselâme, *Tarihu İmaretü'l-Mescidi'l-Haram*, Suudi Arabistan, 1980, s.11.

21 Bkz. Komisyon, *Kâbe Projesi*, s.30, Ayr. bkz. el-Ezraki, a.g.e., s.357; Hüseyin Abdullah Bâselâme, a.g.e., s.15, 16.

22 Bkz.el-Ezraki, a.g.e., s.357-363, Ayr.bkz.E. Sabri, a.g.e., c.II, s.630-642; Hüseyin Abdullah Bâselâme, a.g.e., s. 17, 18.

23 El-Ezraki, a.g.e., s.201, 202.

kın insanın öldüğü yazılmaktadır. İşte bu felâket üzerine Osmanlı'nın Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Kâbe ve Harem-i Şerifi yeniden ele almak üzere Rıdvan Ağ'a'yı görevlendirdi. Ancak tamirat ve inşaatın yapılabilmesi için önce Kâbe ve Hareme dolmuş olan çamur ve taş yığınlarını temizlemekle işe başlandı. Kâbe ve çevresini temizlemek için her gün 30-40 bin yük çamur ve alüvyon atmak durumunda kaldılar. Mina girişine varıncaya kadar Harem-i şerifi temizleme işi 1040/1662 senesi Rebiulahir ayının 9 perşembe günü tamamlanmış oldu²⁴.

Kâbe tamirâtı için Mısır vilâyetinin Mekke'ye daha yakın olması hasebiyle Osmanlı idaresi adına inşaat malzemelerinin çoğu buradan getirtilmişti. Ayrıca Kâbe'nin inşaatı esnasında o kadar saygı ve itina gösterilmiştir ki, idareciler tarafından ustalara, duvardan düşen eski taşların zayi edilmeden düzeltilip tekrar yerlerine konulmaları tembihlenmiştir. Yalnız bu arada Kâbe taşlarının tekrar yerleştirilmesi hususunda herhangi bir yontulma ve düzeltmeye tabi tutulmalarının caiz olup olmadığı konusunda ihtilafa düşülmüştür. Bunun üzerine konu ile ilgili olarak dört mezhep ulama ve müftülerinden fetva alınması lüzümü hissedilmiştir. Ancak zarûrete binaen bu tadilatın caiz olabileceği kararı dört mezhep müftülerinden çıktıktan sonra inşaata başlanmıştır²⁵.

Osmanlı'nın Kâbe'ye verdiği önem açısından dikkat edilecek bir husus da, daha evvel Kâbe'nin yıkılmaması için yapılan kuşaklardan on bin dirhem altın ile yüz yirmi dört bin dirhem gümüşün elde edilerek inşaat masrafı olarak ayrılabilmesidir. Ayrıca Rûkn-i Yemani ile Haceru'l-esved arasındaki kuşaktan hesap edilmeyecek kadar altın ve gümüş çıkmıştır²⁶.

Diğer bir husus ta, Kâbe'nin sadece yıkılan iki duvarının değil, belki binanın tümünün yıkılıp yeniden yapılması gereğinin ortaya çıkmasıdır. Ancak bunu ahaliye kabul ettirmek kolay değildir. Dolayısıyla bunun için de dört mezhep imamının fetvasına müracat edilmiştir. Aynı zamanda Kâbe inşaatına sarf edilecek paranın mutlaka helâl bir maldan elde edilmiş olmasına dikkat çekilmiştir. Bunlara ilâveten yıkılan Kâbe duvar ve tavanından çıkan taş ve toprakların itina ile muhafazası istenmiştir. Diğer bir husus da, duvarlardan çıkan kerestenin dahi en ufak bir zedelenmeye uğramadan korunmasının sağlanmış olması ve yerinden çıkarılan Kâbe'nin eski kapısının ise başlar üzerinde tutularak sağlam bir mekana kaldırılmasıdır²⁷. Yani Osmanlı döneminde Haremeyn ile ilgili yapılan bütün hizmetlerde olduğu gibi Kâbe inşaatının en basit sayılabilecek safhalarında da saygı ve hürmetten en ufak bir taviz verilmemiş-

24 El-Ezrakî, a.g.e., s. 202, 203 ve dd.

25 E. Sabri, a.g.e., s. 515, 516.

26 E. Sabri, a.g.e., s. 525, 526.

27 E. Sabri, a.g.e., s. 528, 530.

tir. Meselâ, bu hususlardan biri de, Kâbe temellerinin atılması sırasında özellikle teberruken eski taşların kullanılmasına ve eski usul üzerine inşaata itina gösterilmesi- dir. Öyle ki, Kâbe duvarında kullanılacak bütün taşlar teker teker yıkayıp temizlen- dikten sonra yerine konulmuşlardır. Temel atma esnasında ve inşaatın başlangıcında devrin en onde gelen devlet adamları hazır bulmuşlardır. Bunlardan Osmanlı saltanat temsilcisi Rıdvan Ağa, Mekke Şerifi, Şerif Abdullah, Mekke kadısı ve Harem geyhi gibi simaları burada saymak mümkündür. Bunun dışında, bolge valisi, dort mezhep müftüleri ve inşaat ustalarından yirmi kişiye padişah adına hil'at giydirilmiştir. Bun- ların hepsi birlikte günün sultanına duada bulunmuşlardır. Kâbe inşaatı esnasında Os- manlı temsilcisinin emriyle makam-ı arbaada her gun bir hatim okunmuş ve Kâbe arsası üzerinde hatim duası yapılmıştır. Ayrıca her gun üç tane fakih hafiz tarafından birer Fetih suresi okunmuştur. İnşaat müddeti boyunca bina sahası hürmeten bir tah- ta duvarla çevrilmiş olup giriş çıkış için bırakılan kapı ise Osmanlı temsilcisi Rıdvan Ağa tarafından idare edilmiştir. Her gun, kapıcı tarafından kapı açıldığında dort ma- kamda hazır bulunan hafızlar Kur'an hatimine ve duvarcılar da duvarlara besmele ile başlarlardı. Makam-ı Hanefi'de bulunan hafızlar da ayrıca Fetih suresini okurlardı²⁸. Bu usul, yani her gün bir hatim ve üçer de Fetih suresinin okunması, Kâbe inşaatı bi- tinceye kadar devam etmiştir. Hacerü'l-Esved'in yerine yerleştirilmesi için çok daha büyük bir itina gösterilmiştir. Bu mübarek taş için gümüş kaplamalı ve altın yaldızlı bir yer hazırlanmıştır. Bu arada dikkat çekici goyle bir hadise daha zikre değer kana- atındayım. Meselâ, Hacerü'l-Esved'in yerine konulması sırasında, onde gelen bazı kimseler, bu mübarek taşın duvardan tarafa düşen yüzünün dışta kalan yuzunden da- ha duzgün olduğunu soyleyerek taşın çevrilmesini istedilerse de Osmanlı temsilcisi olan Rıdvan ağa "*yok yok! Hacerü'l-Esved ile oynamak caiz değildir, şu andaki du- rumu çok iyidir.*" diye Hacerü'l-Esvede olan sonsuz saygı ve bu konudaki tavizsiz has- sasiyetini ortaya koymuştur. Nitekim daha evvel Kanuni tarafından da Kâbe kapısı- nın her iki tarafına birer gümüş kaplamalı direk koydurulduğu gibi, eskimiş gümüş yaldızlı Kâbe kandilleri de altın yaldızlı hale getirilmiştir. Rıdvan ağa da bu kapının altını ustunu zemzemle yıkayarak kendi elleriyle silmiştir.

Nihayet 1040/1662 yılı Ramazan Ayının son günlerinde IV. Murat tarafından ya- pımı sürdürülen Kbbe inşaatı tamamlanmış ve bu tamamlanma olayı Kâbe duvarla- rındaki mermerlere Kitabe olarak yazılmıştır²⁹.

Bu inşaatın bitiminden iki sene sonra Mekke'de yağın giddetli yağmurlar sonu- cunda Kâbe'nin tavanı tekrar hasar görmeye başlamıştır. Yine İstanbul'dan gelen emir üzerine Mısır valisi M. Ali Paşa tarafından Kâbe tavanı ile Makam-ı İbrahim'i tamir

28 E. Sabri, a.g.e., s. 530-532

29 E. Sabri, a.g.e., s. 533-551.

etmek üzere ikinci defa Rıdvan ağa, mühendis Abdurrahman'ı da yanına alarak Mekte'ye gitmiştir (H. 1044 Zilhicce ayı). Gereken tamirat Rıdvan ağa tarafından yapılmıştır. Ancak Kâbe'nin diğer kısımlarıyla birlikte tamiratın tamamlanması yine mübarek Ramazan ayına isabet etmiştir. Böylece 1045/1667 yılında yine Kâbe ile ilgili bütün inşaat çalışmaları bitirilmiş ve hürmeten Kâbe'nin eski kapısı İstanbul'a getirilmiştir³⁰. Kâbe'nin ilk yapıldığından itibaren ihtilaflarıyla birlikte en meşhur görüşe göre 11. defa Osmanlı sultanı IV. Murad devrinde ve onun emriyle temelden yıkılıp yapılmış oldu. Daha sonra H. 1235-1819'da Sultan II. Mahmud ve H. 1259-1843'de onun oğlu Abdulmecid tarafından Kâbe kısmen tamirat gördüyse de asıl ve son bani IV. Murad'tır. Dolayısıyla şu anda iftiharla söylenebilir ki, bu gün için dahi tüm İslâm aleminin Kiblegâhı ve metafı olan Kâbe-i Muazzama bir Osmanlı eseridir³¹.

OSMANLI DÖNEMİ MESCİDÜ'L-HARAM

Daha evvel de sözü edildiği gibi gerek Hulefa-i Raşidin, gerek Emevî ve Abbasi halifeleri tarafından Mescidu'l-Haram'da bazı ilaveler de yapılmak suretiyle birçok tamirat ve yenileme faaliyetleri yapılmıştır. Ancak Osmanlılar tarafından Mescidu'l-Haram'da yapılan inşa faaliyetleri ile bunları mukayese etmemiz dahi çok zordur. Zira daha evvel yapılan çalışmalar esnasında genelde eski malzemeler kullanılmış veya yenileme yapıldıysa da bu çok sınırlı kalmıştır.

Osmanlı döneminde ise çok köklü ve Mescidu'l-Haram'ın tamamını kapsayan sağlam, kalıcı inşa faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu muazzam hizmet de Osmanlı sultanlarından Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim'e nasip olmuştur. Şöyle ki: Eyüp Sabri Paşa'nın anlattığına göre bu döneme kadar Mescidu'l-Haram'ın tavan ve revakları tamamen ahşaptan ibarettir. Aynı zamanda Abbasi halifesi Muktedirbillah'tan beri söz konusu bina herhangi bir tamir ve restorasyon görmemiştir. Bu sebepten Mescid'in bazı yerleri adeta yıkılmakla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle doğu taraftaki revaklar Kâbe'ye doğru eğilmiş ve tavan kirişleri duvardan ayrıldığından tamamen yere düşecek hale gelmişlerdir (979/1571). Öyle ki, bu sıralarda söz konusu tavanın altında namaz dahi kılmak hayli tehlikeli bir durum almıştır³². Mescidu'l-Haram'ın bu perişan durumunu öğrenen Osmanlı Sultanı II. Selim Mısır'da bulunan mimarı Sinan Paşa'ya gönderdiği ferman üzerine Mısırlı Ahmet bey mutemetliğinde Mimar Sinan Mescid'in tamamının yenilenmesi hususunda görevlendirilmiştir. Fakat bazı kaynakalara göre Mescidu'l-Haram'ın inşa faaliyetlerine ilk teşebbüs eden Osmanlı Sultanı II. Selim olmayıp belki onun babası Kanuni Sultan Süleyman'dır. Konu ile ilgili olarak Muhammed Emin El-Mekkî, yazdığı eserinde şu ifadelere yer vermiştir:

30 El-Ezraki, a.g.e., s. 213-214.

31 El-Ezraki, a.g.e., c.II, s. 670.

32 E. Sabri, a.g.e., c.II, s.760,761.

"Kanuni tarafından 973/1565 tarihinde Harem-i Şerif yapımı esnasında dört mezhep müftülerine birer duşhane bir de Medrese hına ettirilmiştir³³." Ancak gerek Eyyüp Sabri Paşa'nın Mir'âtül-Haremeyn'i gibi eski kaynaklarda ve gerek konu ile ilgili kaleme alınan yeni çalışmalarda bu bilgiler te'vid edilmemektedir. Bu bakımdan Harem'i yenileme faaliyetinin ilk defa Osmanlı Sultanlarından II. Selim tarafından başlatılmış olması tezi daha kuvvetli görülmektedir. Nitekim Mimar Sinan'ın Mekke ve Medine'deki eserleri ile ilgili 1988 yılında yayınlanan bir çalışmada da şöyle denmektedir: "II. Selim 1571 senesinde, yangınlardan ve sel baskınlarından hasar görmüş olan Mescid'in bütünüyle yenilenmesini emretmiş ve bu iş ile Mimar Sinan'ı görevlendirmiştir³⁴." II. Selim'in göndermiş olduğu fermanla şu hususlar yer almaktadır: "Harem-i şerif fevkalade bir sağlamlıkta yeniden hına edilmeli, daha evvel ahşaptan yapılmış olan revakları ve tavan tamamen yıkılmaltı, yerlerine mermerden yapılmış direkler ve bu direkler üzerine altın alemlı kubbeler inşa edilmelidir." Bu fermanla belirtildiği gibi Mescidu'l-Harem'i inşa etmek üzere adigeçen kimseler Mekke'ye gitmişlerdir. Nihayet Bab-ı Ali çavuşlarından olup mimarlık sıfatıyla gönderilmiş olan Mühendis Mehmet Efendi'nin gösterdiği şekilde 980/1572 senesi Rebiulevvel'in ortalarında şark tarafındaki duvar Bab-ı Ali'den Babu's-Selam'a kadar yıktırılarak yenisinin temeli atıldı. Daha sonra görülen lüzum üzerine kuzey ve doğu cephelerinin tamamı yıktırıldı. 982/1574³⁵ Mescidu'l-Haram'da bu yenileme faaliyetleri M.1572 yılında başlayıp 1576 yılına kadar sürmüştür. Mescid'in avlusu Mimar Sinan'ın planına göre büyütülmüş ve binanın ahşap örtü sistemi ile revakları tümüyle yıkılarak mermer ve taş malzemeye yenilenmiştir. Düz ahşap örtü yerine altın alemlı, mahrûtü beyaz badanalı kubbeler inşa edilmiştir. Kubbelerin içi altın yıldız ve kaligrafik motiflerle süslenmiş, avlu renkli mermer plaklar ile kaplanmış, minareler tamir edilmiştir. Şehrin en çukur vadisinde konumlanmasından ötürü devamlı sel baskınına maruz kalan mescidin 19 kapısı yeniden düzenlenmiş ve kapı eşikleri yükseltılarak bend görevi gören merdivenler ihdas edilmiştir. Kubbeleri taşıyan sütunların çoğu mermer, bir kısmı da kırmızı taştan yapılmıştır. Ortasında Kâbe'nin yer aldığı geniş avlu (tavaf yapılan saha) dörtgen formda tutulmuştur. Daha evvel olduğu gibi, dört cephe revaklarla kuşatılmıştır. Bu inşaat faaliyeti sona ermeden II. Selim hakkın rahmetine kavuşmuştur 982/1574. Onun yerine geçen III. Murad döneminde az bir müddet inşaata ara verildikten sonra 984/1576 senesinde inşaat tamamlanmıştır³⁶. Bu esnada Mescid'in iç kısımlarına Hulefa-ı Raşidin'in isimleri, Allah (c.c.) ve Peygamber(s.a.v.)'in isim-

33 Muhammed Emin el-Mekki, *Hulefa-ı İzam-ı Osmaniye Hazerâtının Haremeyn-i Şerifeyndeki Asâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Humayunları*; s.27, İstanbul, 1318 Ayr. bkz. Hüseyin Abdullah Baselame, a.g.e., s. 78.

34 Zeki Sönmez, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, Mimar Sinan'ın Mekke ve Medine'deki Eserleri*, İst.1988, s. 345, 346.

35 E.Sabri, a.g.e., c.II, s.762; Ayr.bkz. Hüseyin Abdullah Baselame, a.g.e., s.82-87.

36 Yılmaz Can, *İslam'ın Kutsal Mabetleri*, Samsun, 1995, s. 31-35

leri ile ayet-i kerimeler yazılmış ve iç kısım böylece tezyin edilmiştir³⁷. Ancak o güne kadar Harem-ı Şerif'in hiçbir zaman bu derece süslenmediği burayı gören herkesçe itiraf edilmiştir. Bununla birlikte 983/1575 senesinde tekrar Harem büyük bir sele maruz kalarak taş ve toprakla dolmuştur. Bu nedenle iki senede bir Harem'i temizleme programı mutad bir görev haline getirilmiştir. Eyyüp Sabi Paşa bu arada şu ifadelerle de yer vermiştir: Gerek Osmanlı ve gerek Abbasi halifelerinden hiç bir kimseye bugüne kadar sözü geçen bu iki sultana³⁸ dört yılda müyesser olan büyük eserler ve üstün faziletler nasip olmamıştır. Mısır idaresi tarafından (inşaat için) Ahmet beye gönderilen malzemelerle kubbeler üzerine konulan altın alemlerin tamamı hariç olmak üzere yalnız padişahın özel hazinesinden yüz on bin altının sarf edildiği Ahmet bey tarafından aktarılmıştır³⁹.

Muhammed el-Mekkî ise konu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Az evvel de belirttiğimiz gibi bu zata göre Kanuni bu işi başlatmıştır. Ancak onun vefatı üzerine oğlu II. Selim, Mısır valisi Sinan Paşa'yı görevlendirmiştir. Fakat inşaatın bitimine az kala kendisi de vefat etmiştir. Tabi ki artık bu eseri bitirme şerefi onun oğlu III. Murad'a nasip olmuştur. Muhammed el-Mekki'ye göre şu andaki Harem-i Şerif'in (eski bina) iç kubbe, sütun ve revakları tamamen Kanunî ve II. Selim döneminden kalmadır. Mimarî açıdan bu kadar mükemmel sütunların tamamı Osmanlı sultanlarının emriyle Mısır'dan getirilmişlerdir. El-Mekkî'ye göre sadece Osmanlı mimarisi olan kısım 500 kubbeden meydana gelmektedir. Açık alan hariç sadece bu eski kubbe altları 150.000 kişiyi içine alır. Kâbe etrafında bulunan ve daha evvel bir kumluktan ibaret olan kısım (metaf) da 150.000 kişiyi kapsayıp toplam 300.000 kişiyi almaktadır. Bu ölçüm, Ayn-ı Zübeyde denilen Mekke içme su yollarını tamirle görevli olarak İstanbul'dan gönderilen Harbiye miralaylarından Sadık Bey tarafından yapılmıştır⁴⁰. Tabii bu ölçümler, ifade edildiği gibi sadece Osmanlı mimarisi olan iç kubbeler ile açık alan için geçerlidir. Sonradan Suudlular tarafından yapılan ilâveler buna dahil değildir.

Böylece III. Murad'ın inşaatı sona erdirme şerefine nail olmasına ve bazı görüşlere göre başlangıçta gerçekleşen Kanunî'nin katkılarına rağmen Mescidu'l-Haram'ın asıl banisi Osmanlı sultanları içerisinde II. Selim'dir. Zira Mescidu'l-Haram'ı sel ve yangınlara dayanıklı olmayan ve bu nedenle sık sık sellerle yıkılıp yangınlarda kül olan ahşap halinden kurtaran bu zattır. Mimar Sinan gibi dünyaca meşhur büyük bir mimarın projesi olarak günün en son teknikleri kullanılarak bina edilen Harem günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Zira ilk defa Osmanlı döneminde ahşap ve düz olan

37 E. Sabri, a.g.e., II, s. 263; Ayr. bkz. Hüseyin Abdullah Baselâme, a.g.e., s.90, 91.

38 Bu iki sultandan gaye, II. Selim ve oğlu III. Murad'tır.

39 E. Sabri, a.g.e., c. II, s. 265.

40 Muhammed Emin el-Mekki, *Hulefa-ı İzzam-ı Osmaniye Hazeratunun Haremeyn-i Şerifeyn'deki Asar-ı Mebrâre ve Meşkâre-i Hümayınları*, İstanbul, 1318., s. 33.

tavandan vazgeçilerek yangına karşı dayanıklı malzeme kullanılıp kubbeli sisteme geçilmiştir. Bununla beraber yeni yapıda sel ve yangın ihtimallarına karşı bütün mimari teknikler kullanılarak sağlam tedbirler alınmıştır. Harem'in giriş ve çıkış yolları merdiven basamaklarına kadar dikkat ve itina ile planlanmıştır.

II. Selim döneminde gerçekleştirilen bu inşaat sırasında Mescidu'l-Harem'in etrafında medrese ve yurt gibi sosyal amaçlı binalar kurulmuş, avlu içinde yer alan Makam-ı İbrahim, Minber, Zemzem Kuyusu, Mezhep imamlarının makamları ve diğer hizmet yapıları da yenilenmiş veya onarılmıştır. Ayrıca "*Metaf*" dediğimiz tavaf sahası da yeniden düzenlenmiştir.

Bu dönemde yapılmış olan ve II. Selim'in eseri sayılabilen Mescidu'l-Haram'ın o günkü hali Haremeyn'in Suud hakimiyetine geçtiği zamana kadar yeni bir inşa faaliyetine ihtiyaç duymamıştır. Ancak zaman zaman bazı Osmanlı Sultanları tarafından kısmen onarım görmüş ve tezyin edilmiştir⁴¹. Bunlara kısa da olsa ileride temas edeceğiz.

Genel Olarak Osmanlı'ların Haremeyn Hizmeti ve Burada Meydana Getirdikleri Eserler

Mescidu'l-Haram'ın yenilenme projesini yapan ünlü usta Mimar Sinan'dan söz etmişken bu zata ait Haremeyn-i Şerife'nin de diğer eserleri de burada zikretmek istiyoruz:

Az önce Mescidu'l-Haram'ın tamiri ve yenilenmesini anlattığımız için burada kendisine ait bu hizmeti tekrar etmiyoruz. Bu büyük hizmetin dışında Sinan'a ait eserleri şöyle sıralayabiliriz:

Sultan Süleyman Han Medresesi:

Mescidu'l-Haram'ın 19 kapısından birine ve 7 minaresinden birine ismini vermiş olan Medrese hemen Harem'e bitişik bulunmaktaydı. Bu gün maalesef ayakta değildir, Mescid'in genişletilmesi sırasında yıkılmıştır.

Haseki Sultan İmareti:

Maalesef bu eserin Mekke'nin neresinde yapıldığı ve na zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

Sultan Süleyman Han ve Sokullu Mehme Paşa Hamamları:

Sokullu Mehmet Paşa Hamamı ki bu, Mescid'in Umre Kapısı'na yakın olduğu için halk arasında "*Umre Hamamı*" ismiyle bilinmektedir. Ancak 1975 yılında Mescid'in

41 Yılmaz Can, a.g.e., s. 36; Ayr. bkz. Zeki Sönmez, a.g.e., s. 345,346.

genişletilmesi esnasında yıkılmıştır. Sultan Süleyman Han Hamamı ise “*Gıyâşîye Hamamı*” olarak bilinmektedir ve halen ayaktaadır.

Değer bir eser de Çeşme-i Arafat-ı Feyzül-Berekâat yanında bulunan Ribatül-Hayl Çeşmesidir⁴².

Önemine binaen Kâbe ve Mescidü'l-Haram'ın tarihçelerini müstakil olarak işleyip ve bunların birer Osmanlı eseri sayılabileceklerini ifade ettikten sonra şimdi biz genel manada ancak kısa olarak Osmanlıların Haremeyne ve ahalisine verdikleri önemi aktarmaya çalışacağız.

Sürre Alayları

Osmanlıların Haremyn-i Şerifeyn ve ahalisine verdiği hizmet saymakla bitmez. Bu hizmetlerden birçoğu birer kitap teşkil edecek derecede büyük ve önemlidir. Meselâ, Osmanlının Haremyn ahalisine verdiği önemin en açık örneklerinden biri sırâ (sürre) alayları yoluyla yapılan yardımlardır. Bu olayla ilgili olarak ilmi çalışmalar yapılmış ve müstakil eserler yazılmıştır⁴³. Zira bu yolla bu mukaddes beldelere gönderilen aynî ve nakdî yardımın rakamlarla ifadesi bile hayli zordur. Ancak şunu ifade edelim ki bu sürre yardımını ilk ihdas eden kişi Abbasî halifelerinden el-Muhtedirbillah olmakla birlikte daha sonra muntazam olarak sürre yardımını göndermek İslâm halifelerinden hiç birine nasip olmamıştır. Bu yardımı muntazam olarak sadece Osmanlı Sultanları gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı padişahları kendi ülkelerine gelen seyyid ve şeriflere saygıda kusur etmeyip onların istirahat ve geçimlerini temin ettikleri gibi ellerine berat vermişlerdir. Hatta Sultan II. Murad, her sene bulunduğu şehir ve kasabadaki Hz. Peygamber sülalesinden olanlara kendi eliyle bin filori altını dağıtmayı âdet edinmişti.

Osmanlılar Mısır'ın fethinden ve Mekke Medine kendilerine bağlılıklarını sunmadan çok evvel de sürre ismi altındaki yardımı Haremeyn ahalisine gönderiyorlardı. Osmanlı hükümdarları içinde Mekke ve Medine'ye ilk defa Sürre denilen yardımı gönderen Yıldırım Bayezid ile oğlu Çelebi Sultan Mehmed'tir. Bundan sonra oğlu II. Murad, her yıl Mekke, Medine, Kudüs ve Halilü'r-Rahman'a üç bin beşyüz filoriden mürekkep sürre yolları. Sadece 855/1451 senesinde gönderilen sürre miktarı sekiz yüz bin kese (altın) idi. Yine II. Murad Ankara'nın Balıkhisarı mıntkasındaki köylerin hasılatını Mekke'ye vakfettiği gibi, tertip ettirdiği 850/1446 tarihli vasiyetnamesinde Mekke ve Medine fukarasından her birine üçbin beşer yüz filori tahsis etmiştir.

42 Mekke'de olduğu gibi Medine-i Münevverede de Mimar Sinan eserler bırakmıştır. Bu eserlerden biri Sokullu Mehmet Paşa Hamamıdır, diğeri de Hürrem Sultan İmaretidir. Zeki Sönmez, a.g.e., s. 346, 347.

43 Bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Sürre-i Hümayûn ve Sürre Alayları*, Ankara, 1991.

Sürre gönderme adeti Fatih Sultan Mehmed ve ikinci Bayezid tarafından da sürdürülmüştür. Yavuz Sultan Selim ise babasının sürresini iki katına çıkarmıştı. Babası, yarısı Mekke ve yarısı Medine halkına mahsus olmak üzere on dört bin duka altını gönderiyordu⁴⁴.

Mekke ve Medine İçme Su Yolları

Kâbe-i Muazzama ve Mescidu'l-Haram binalarından sonra Osmanlının Haremyn-i Şerifeyn'deki en önemli ve kalıcı eserlerinden biri Kanunî'nin yaptırdığı Ayn-ı Zübeyde denilen Mekke içme suyu şebekesidir. Muhammed Emin el-Mekkî'ye göre Kanunî'nin Haremyn'e ne kadar önem verdiği ölçüsü olmak üzere bu eseri göstermek yeterlidir⁴⁵. Ayn-ı Arafat da denilen ve Mekke'ye içme suyu taşıyan şebeke Sultan Süleyman zamanında hemen hemen tamamen bozulmuştu. Bu yüzden içme suyu bakımından adeta Mekke Kerbela'ya dönmüştü. Mekke halkı da çok perişan bir duruma düşmek üzere iken Sultan Süleyman'ın fermanı imdada yetişmiştir. Bu emre binaen büyük masraflara girilerek söz konusu su yolları genişletilip temizlenmiş ve şehre yeniden içme suyu akıtılmaya başlanmıştır. Uzun zaman Mekke'ye su veren bu teşkilât daha sonra Sultan Abdulhamid zamanında tekrar bozulmaya bağladı ise de, bu zat tarafından hemen gereken tamirat yaptırılarak hizmete tekrar sokulmuştur. Ancak bu sefer sözkonusu su yolları eskisinden çok daha geniş ve sağlam bir şekilde yaptırılarak halkın her türlü su ihtiyacına cevap verebilecek hale getirilmiştir⁴⁶. Fakat bu arada şunu da belirtmemiz lazımdır ki Ayn-ı Arafat veya Ayn-ı Zübeyde Mekke için nasıl bir değer ifade ediyorsa Ayn-ı Zerka denilen su kaynağı da Medine için aynı şeyi ifade etmekteydi. Bu da Abdulmecid tarafından ve eskisinden daha geniş ve güzel bir şekilde yaptırılmıştır⁴⁷.

Seyyid ve Şerifler

Osmanlı'nın Haremyn ve ahalisine verdiği büyük önemin diğer dikkat çekici bir örneği de Seyyid ve şeriflerin Osmanlı ülkesindeki yerleridir. Şöyle ki: Seyyid ve şerif denilen Peygamber torunları Hazret-i Peygamberin en sevgili ve küçük kızı Fatımatu'z-Zehra ile Hz. Ali'nin çocukları olan Hasan ve Hüseyin isimlerindeki iki oğlundan gelmişlerdir. Bunlardan İmam Hasan'dan gelenlere şerif ve İmam Hüseyin evlâdına da Seyyid denilmiştir.

Bütün İslâm memleketlerinde Resulullah'a hürmeten seyyid ve şeriflere değer verilmiştir. Özellikle Osmanlılar bunlara o kadar değer vermişlerdir ki, bunlar hürmeti-

44 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara, 1972, s. 13, 14.

45 M.E. el-Mekkî, a.g.e., s.26.

46 E. Sabri, *Mir'at-ı Medine*, c. I, s. 511.

47 E. Sabri, a.g.e., s. 512.

ne Mekke ve Medine halkından olup Seyyid ve şerif olmayanlara dahi son derece değer verilmiştir⁴⁸. Osmanlı bu hususa o kadar dikkat etmiştir ki, Seyyid ve şeriflerin şecere denilen silsilenamelerini kayıt ve zapt etmekle görevli Nekibu'l-Eşraflık⁴⁹ ismi altında bir müesseseye meydana getirilmiştir⁵⁰.

Hz. Peygamber'e hürmeten Osmanlılar bu konuda başka hiçbir hükümdar ve devlet idaresinin bir örneğini göstermeyeceği fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Sayısız olaylardan burada sadece bir örnekle yetinelim. Şöyle ki: Sultan II. Mahmud zamanında Mekke emiri mensuplarından Şerif Racih isminde birini Mısır valisi Mehmet Ali Paşa birtakım vaatlerle yakalayıp hapsedmiş. Bu adam bir yolunu bulup valinin kendisini hapsederek belki de idam edeceğini sadrazama yazmış ve o da padişahu durumdan haberdar etmiştir. Bundan müteessir olan Sultan Mahmud bunun üzerine şu hatt-ı hümayunu yazmıştır:

"Benim vezirim, şerif-i mümaileyhin cünhası (suçu) ne olursa olsun ol tarafta ikamette mahzur mülâhaza olunduğu surette takririn vechile Şerif Galib'in (Şerif Galip Selanik'te) yanına gönderilsin. Maazallahü Teâlâ Şürefânın (şeriflerin) idamı değil vech-i âhar ile rencide olmalarına dahi bir vechile rızay-ı hümayunum yoktur..."⁵¹

Görüldüğü gibi Osmanlılar bazan Resulullah hürmetine Seyyit ve şeriflerin suç işleyenlerine dahi dokunmayı en ufak bir şekilde rencide olmalarına bile müsaade etmemişlerdir. Adeta Osmanlı topraklarında bu sülale bir dokunulmazlığa sahiptir.

Yukarıda bir nebze temas ettiğimiz gibi, Osmanlılar Hz.Peygamber hürmetine onun sülalesini koruyup kolladığı gibi, O'nun hürmetine Haremeyn halkının tamamını da yerine göre koruyup kollamış ve her fırsatta yardımlar ve kurdukları vakıflarla onların mevcut yaşayış ve geleceklerini garanti altına almaya çalışmıştır. İşte bunun çarpıcı örneklerinden biri de şudur: Osmanlı'ya bağlı olan Cezayir ve Tunus arasında

48 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 4, 5.

49 Nekibu'l-Eşraf: Hz. Peygamber'in sülalesi mensuplarının işleriyle meşgul olan vazife sahibi hakkında kullanılan bir tâbirdir. Ehl-i Bey'ten olanlara İslâmiyet'in her devrinde son derece hürmet ve saygı gösterilir. Kendilerine ait işlere bakmak üzere içlerinden biri reis tayin edilirdi. Nekibu'l-Eşraf adını alan bu reis Peygamber sülâlesi mensuplarının işlerine bakar, neseplerini kayıt ve zapteder, doğumlarını, ölümlerini deftere geçirir; onları anormal işlere girmekten ve kötü durumlarda bulunmaktan alıko, haklarını korur, fey ve ganimetten kendilerine ait hisseyi alıp aralarında dağıtır, sülâleden olan kadınların, dengi olmayanlarla evlenmelerini engellerdi. Yani Nakibu'l-Eşraf Peygamber hanedanı efradının umumi bir vâsisi hükmünde idi.

Osmanlılar Mısır'ın fethini müteakip Yavuz zamanında "Hâdimu'l-Haremeyn" ünvanını aldıkları ve o tarihten itibaren Mekke ve Medine ile sıkı münasebete başladıkları halde daha Yıldırım zamanında "Nakibu'l-Eşraf" tâyin etmişlerdir (Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, c. II. s. 647, 648.).

50 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.9.

51 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.5, d.not: 1.

savaşa kadar gitmiş olan sınır anlaşmazlığı sözkonusudur. Ancak sözkonusu ihtilafın gideriliş şekli bizim, Osmanlı'nın asırlarca milyonlarca km²'den meydana gelen ve çok sayıda değişik milleti barındıran bu cihan devletini nasıl idare ettiği ve bu idarede Osmanlı'nın Hz.Peygamber sevgisinin rolünü az çok anlamamız mümkündür. Şöyle ki:

- İhtilâfa konu teşkil eden Arko kalesi, 994/1586'de mülhakatıyla birlikte, Kayravan Hakimi ve buranın sahibi olan Şeyh Abdüssamed tarafından Osmanlı Devletine verilmiştir. O tarihten itibaren de burasını Osmanlı Devleti adına Tunus Beylerbeyi idare etmektedir. Daha sonra Cezayir-Tunus arasında sınır anlaşmazlığına sebep olan bu bölgenin, Tunus'a ait olduğu, onların müracaatı üzerine Asitâne (İstanbul)'den “*mufassal ve meşruh emr-i şerif*” gönderilerek, bildirilmiştir. Bununla birlikte, konu çözümlenemediğinden iki tarafın temsilcileri İstanbul'a gelmişler; Şeyhülislam, vezirler, kazaskerler ve Yeniçeri Ağasının huzurunda meclis kurulmuş, iki tarafın delilleri ortaya konmuştur.

- Kale ve arazi Cezayir-i Garb'a 50-60, Tunus'a 10 günlük uzaklıkta bulunmaktadır. Cezayir'de birkaç defa Beylerbeylik yapmış olan muteveffa Hüsrev Beyin ve başka bazı Cezayirli yetkililerin de burasının Tunus'a ait olduğunu bildirir belgeler verdikleri görülmektedir.

- Sonuç: Adı geçen bölge Tunus Beyliğinin sınırları içinde kalacaktır. Fakat geliri itibariyle ne Tunus'a ve ne de Cezayir'e bağlıdır. Burasının maktu 2000 riyal kurşluk geliri her sene Asitane (İstanbul)'den gelecek görevliye teslim olunacaktır. Bu para Osmanlı Hazinesine de girmeyecektir. Peygamber şehri Medine-i Münevver'nin fakirlerine vakfedilmiştir. Her sene Osmanlı başkentinden büyük törenle yola çıkarılan Sürre-i Humâyun⁵²'la birlikte Medine'ye gönderilecektir.

- Sultan emr-i şerifinde bundan sonra, her iki tarafa nasihat ve ikazlarda bulunuyor. Nisa 59. ayeti hükmünce kendisinin emrine itaati telkin ediyor. Her iki bölgenin askerlerinin birbirini kardeş gibi sevmelerini istiyor ve din düşmanlarına karşı birlik ve beraberlik içinde, karada ve denizde mukaddes cihada hazır olmanın önemini dile getiriyor. Sultan, kendi rızasının da; Cenab-ı Hakkın emrine uymaları, Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine tabi olmaları yönünde bulunduğunu belirterek sözlerine son veriyor.

Bu fermanında özet olarak Sultan; önce müslümanların birlik olmaları lüzumunu bildiren bazı ayetleri hatırlatıyor⁵³.

52 Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar her yıl büyük bir törenle gönderdiği sürreler için bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Sürre-i Humâyun ve Sürre Alayları*, Ankara, 1991.

53 Kur'an-ı Kerim, Enfal, 1; Hucurat, 9; Hac, 78.

Sonra Peygamber (s.a.v.)'in bu konu ile ilgili bir hadisinin metnini verip, daha bir çok benzeri olduğunu belirtiyor. Sahabe-i Kiram'ın (Hac, 78). “Allah yolunda hakkıyla cihad ediniz” şeklindeki Kur'an'ın emrine uyarak Allah (c.c.)'in rızasına ulaştıklarını bildiriyor.

(Hucurat, 10) ayetini hatırlatarak, burada fesada siz sebep olduysanız tevbe ediniz ve aranızda hüsn-i ülfeti yayınız, diyor. Mü'minlerin arasını islahın farz-ı ayın olduğunu bilirden Sultan, şayet fesat karşı taraftan geldi ise, bu durumu bize bildirmeniz ve ne vechile fermanımız gelirse öyle amel etmeniz gerekir.” diye nasihatla bulunuyor⁵⁴. Burada dikkat etmemiz gereken en önemli husus, Osmanlı sultanının kendilerine başlı müslüman millet ve topluluklarının birlik ve beraberliklerini Kur'an-ı Kerim ve Hz.Peygamber'in sünnetini delil göstererek sağlamasıdır. Böylece Osmanlı'nın Kitap ve Sünnete bağlılığı diğer müslüman topluluklar için de en güzel bir örnek teşkil etmiştir kanaatindeyim.

Buraya kadar aktardıklarımızdan da anlaşıldığı gibi Kâ'be ve Mescidü'l-Haram'ın inşa faaliyetlerinden sonra Osmanlıların Haremeyn-i Şerife'ye yaptıkları en önemli hizmetler, Mekke ve Medine içime suyu şebekelerinin faaliyete geçirilişi ve daha sonra asırlarca devam eden sürre yardımlarıdır. Ancak burada tafsilatına giremediğimiz çok önemli bir husus daha var ki, o da Haremeyn Evkaf Teşkilâtı'dır. Haremeyn denilen Mekke ve Medine için kurulan ve büyük bir gelir sağlayan vakıfları burada kaleme almak konunun sahifelerce uzamasına sebep teşkil edecektir. Zira Osmanlı'da bu vakıfların idaresi zamanla Haremeyn Nezareti⁵⁵ ne kadar yükseltilmiş. İlk defa 995/1586 tarihinde nezaretin teşekkülünden sonra, padişahlarla hatunları ve sultanlar vakıflarıyla darüssaade ağaları ve müntesipleri vakıflarının idareleri birleştirilerek fevkalâde ehemmiyet kazandığından, haremeyn müfettişliği, haremeyn muhasebeciliği, haremeyn mukataacılığı ve darü's-seada yazıcılığı isimleri altında başlıca dört memuriyetle idare edilmeye başlandı.

Haremeyn evkafı çok önemli olduğu için bunların gelirleri de mühim bir yekün teşkil ediyordu. 1211/1796 yılında haremeyn muhasebesini inceleyen Firdevsî Efendi'nin yaptığı hesap sonucuna göre senelik haremeyn evkafı geliri 1.297.794 kuruştur⁵⁶. Tabii ki, gelira milyonlarca kuruşa varan bir teşkilat elbetteki önemli olacaktır.

Dikkate değer hususlardan biri de Haremeyn İkramiyesi'dir. Haremeyn ikramiyesi, Haremeyn halkına (Mekke ile Medine fukarasına) yardım olmak üzere yirmi beş liradan fazla maaş olan memurların mart ayı maaşlarından yüzde on olarak kesilen

54 Nesimi Yazıcı, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti Cezayir Munasebetleri Hakkında Bazı Mülahazalar*, İslâmî Araştırmalar, c.II, s.7 (Ankara, Mayıs 1988), s.70 vd.

55 Vezir-i Âzamlığa bağlı bir daire olup, genellikle bu daireye Darü'sseade Ağaları bakardı.

56 M.Zeki Pakalın, O.T.D.Ç., c.I, s.743.

paradır. Her sene Mekke ve Medine ahalisinden İstanbul'a gelenlerin ileri gelenlerine resmen yardım edildiği gibi ayrıca fakir olanlarına vakıflar vasıtasıyla destek olunurdu⁵⁷.

Osmanlı Sultanlarınca Haremeyn'e Yapılan Diğer Hizmetler

1. H.956 senesinde Kanûnî her iki Harem için mermerden gayet mükemmel birer sanat eseri olan iki minber göndermiştir. Bu minberler üzerinde yazılıdır⁵⁸.

2. Kanûnî'nin diğer bir eseri de Medine çevresine yaptırdığı büyük bir surdur⁵⁹.

3. Sultan I.Ahmed de H.1020 senesinde Altın Oluğu yenilemiştir. Ayrıca Kâbe-i Muazzama'da bazı tamiratlar da gerçekleştirilmiştir.

Bu zatın Hücre-i Mutahhara için gönderdiği 80.000 halis altın değerinde bir hediyesi de vardır. Bunun dışında bu zatın çok ilginç bir hediyesi daha var ki, o da Zemzem Kuyusu'nun içine konmak üzere yaptırılıp gönderilen demir bir kafestir. Zira bazı aşk ve zevk erbabı kendilerine hakim olamayarak kendilerini kuyuya atarlarmış. Bunu haber alan Sultan, böyle bir çareye baş vurmuştur. Diğer bir husus da; Sultan I.Ahmed, Hz.Peygamberin Ravza-ı Mutahhara'sı için altın yaldızlı gümüş şebekeler yaptırıp eski şebekeleri teberrükten kendi türbeleri için İstanbul'a getirtmiştir⁶⁰.

4. H.1093 yılında da IV.Mehmed tarafından gönderilen Süleyman Ağa vasıtasıyla Arafat su yolları ve büyük havuzları tamir edilerek hacılara büyük bir rahatlık sağlanmıştır⁶¹.

5. II.Mustafa da gerek Mekke'deki ve gerek Medine'deki Harem-i Şerif'ler için bir çok tamirat faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Hacerülesved'in mahfazası ve Kâbe tavafına ait beş sütünü değiştirmiştir. Buna ilaveten Kâ'be sathındaki mermerlerde de yenilemeler gerçekleştirmiştir⁶².

6. Sultan II.Ahmed zamanında da Haremeyn'de bir çok hizmetler gerçekleştirilmiştir. Mesela bunlardan biri tavaf sahası mermerlerinin tamiratıdır. Ayrıca Ayn-ı Zübeyde su yolları ve Arafat'taki su havuzlarının tamiratı da yapılmıştır⁶³.

57 Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. M.Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.743, 744; Ayr.Vakıflar için bkz. Ziya Kazancı, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*. İstanbul, 1985.

58 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.25.

59 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.28.

60 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.33.

61 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.36.

62 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.37.

63 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.37.

7. Sultan I.Mahmud tarafından Haremeyn'e bir çok kıymetli avize ve şamdanlar hediye edildiği gibi, H.1162 tarihinde Medine etrafındaki büyük sur da yeniden tamir edilmiştir⁶⁴.

8. III.Mustafa'nın yaptığı önemli hizmetler arasında Mekke'deki Ayn-ı Zübeyde içme suyu tamiri ve her iki harem arasındaki kuyu ve su bentlerinin inşası da geçmektedir. Ayrıca bu zat, Şam'dan Medine'ye kadar giden hac yolu üzerindeki kuyu ve su bentlerini yeniden ve mükemmel şekilde tamir ettirmiştir⁶⁵.

9. I. Abdulhamid de hem Mekke'deki Harem-i Şerif'te bazı tamiratta bulunmuş ve hem de Medine'de kütüphane yaptırıp aynı zamanda buraya bir çok kitap hediye etmiştir⁶⁶.

10. II.Mahmud döneminde de Haremeyn'e saymakla bitmez hizmetler verilmiştir. Bu dönemde Ka'be ve Mescidu'l-Haram'dan tutunuz Arafat, Mina ve Müzdelife gibi mukaddes mekânlarda birçok eser meydana getirilmiştir. Mevcut olanları da tamir edilmiştir. Ayrıca gerek Hz.Peygamber'in çocuklarına ve gerek bazı ashab-ı kirama ait mezarlar da restore edilmiştir. Medine'de medrese ve kütüphane gibi eğitim müesseselerinin yanında Medine içme suyu kaynağı olan Ayn-ı Zerka da genişletilerek, büyütmüş ve şehrin ihtiyacını giderir hale getirilmiştir. Kuba Mescidi de kendisi ve babası devirlerinde tamirat görmüştür. Medine'de Hz.Ali Mescidi, Cuma Mescidi gibi mabetler de bu zat tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Mescidu'l-Kibleteyn (iki kibleli mescid), Uhut Mescidi, Mescidu'l-Baki, Hz.Ali, Hz.Ebubekir ve Hz.Peygamber'in bayram namazlarını kıldığı Mescid-i Musalla gibi nice mescitler de Osmanlı eserleridir. Bu mescitlerin yanısıra mesela Hz.Peygamber'in vefatında mübarek cesetlerinin gaslı için suyu kullanılan Bi'r-i Gars gibi kuyulara varıncaya kadar tamamen Osmanlı eserleridir.

Bu kuyuya benzer nice kuyular, Mekke, Medine civarında bulunan çok sayıda sahabe makberlerinin en son yenilenmiş hali, Mekke-Medine arasında bulunan ve Hz.Peygamber'e ait birer hatıra taşıyan nice mekanlar, Abar-ı Ali denilen Ali kuyuları, Bedir savaşı esnasında Hz.Peygamber'in çadırının yeri ile bitişiğindeki mescid ve aynı mekandaki diğer mescitler, Haremeyn arasındaki kuyular ve su bentleri, Medine ile Şam arasındaki Hac yolu üzerinde bulunan bütün kuyu ve su bentleri ve buraya kadar saydığımız nice eserlerin en son yenileniş ve tamirata tamamen II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir⁶⁷.

64 M.E.el-Mekkî, a.g.e., s.37.

65 M.E.el-Mekkî, a.g.e., s.37.

66 M.E.el-Mekkî, a.g.e., s.37.

67 M.E.el-Mekkî, a.g.e., s.39-45.

11. Gelelim Medine'deki Harem-i Şerif banisi Sultan Abdulmecid'in hizmetlerine: Bu zat Hz.Peygamber'in medfun bulunduğu Medine'deki Ravza-ı Mutahhara ile çevresindeki Harem-i Şerif'in banisi olmakla nam salmıştır. Fakat bu dönemde Ravza-ı Mutahhara ile çevresindeki Harem-i Şerif'e yapılan hizmet ve harcanan parayı anlatmak hemen hemen mümkün değildir. Mesela Sultan Abdulmecid'in, mukaddes mekanın tamiri için sadece nakit para olarak 750 000 Osmanlı lirasını harcaması bu konuda bize bir fikir vermektedir. Yapılan tezyinat ve gösterilen itinanın derecesini altın yaldızlı mermerler ile o zarif kubbe ve revaklar göstermektedir. Abdulmecid aynı zamanda Hz.Fatıma ve Ezvac-ı tahirâtın kabirlerini de tezyin etmiştir. Aynı zat tarafından H.1259 tarihinde Ka'benin etrafı ve Harem-i Şerif'in önemli bir kısmı tamir edildiği gibi, H.1260'da da kendisi Harem'e bir çok kandil hediye etmiştir. Ayrıca tavaf sahası olan Ka'be etrafındaki düzlüğün çevresinde bulunan ilk sıra direkleri, bu sahanın sınırlarını belirlemek ve Hz. Peygamber'in tavafta kullandığı sahayı ortaya çıkarmak için yapılmıştır. İşte bu direklere yedi tane daha ilâve eden ve onları kandillerle süsleyen yine bu zattır. H.1262'de de Harem sahasında bulunan mahzenlerden birini muvakkithane ve diğerini muazzam bir kütüphane haline getiren de kendisidir.

Bu saydıklarımız dışında Abdulmecit tarafından yeniden tamir edilen diğer bazı eserler şunlardır: Mina'daki Mescidü'l-Hayf ile Taif'teki Mescid-i Kebir, Abdullah b.Abbas ile Muhammed b.Hanefiye'nin kabirleri, Hz.Peygamber, Hz.Ebubekir ve Hz.Ömer'in doğdukları yerler, Mina'daki Hz.İsmail'in mezbahı (kurban edilmeye teşebbüs edildiği yer) ve Babu's-Safa'daki yollar, Arafattaki su havuzları gibi birçok yer. Ayrıca Hudeybiye Mescidi ile Umre için gidilen Ten'im Mescidini de Abdulmecit yeniden yaptırmıştır. Taif'te Zeyd b.Sabit'in makberi ve H.1270'de Harem-i Şerif'e ait direkleri ile Cennetu'l-Mualla'ya ait tamirat da kendisine aittir. Aynı senede Haceru'l-Esved'i de gümüş bir mahfaza içerisine almıştır. Bunların dışında şimdiki Ka'be Altın Oluğu da Abdulmecit tarafından hediye edilmiştir. Bu oluk 1274 tarihinde İstanbul'da altından yaptırılarak özel bir muameleye tabi tutulup bir paraya teslim edilmiş ve Mekke'ye gönderilmiştir. Eski oluk ise teberruken İstanbul'a getirilmiştir. Abdulmecit'in diğer bir hizmeti de bütün masrafları kendi cebinden olmak üzere Harem-i Şerif'te görevli ve Mahmudiye müderrisi olanlara mükellef konaklar yaptırıp vakfetmesidir⁶⁸.

12. Sultan Abdulaziz'in de Ka'be'nin içerisini bir uçtan bir uca kaplayan ve esma-i ilahiye ile dokunarak süslenmiş güzel renkli bir kisve-i Şerife hediyesi vardır. Aynı zamanda vahyin nazil olduğu Hıra (Nur) dağındaki Mescid de bu zatın eseridir. Me-

68 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.45-51.

dine'deki Harem'e kendisi tarafından bakır renginde 143 parça halîçe hediye edilmiş ve aynı Harem'deki 5. minare onun zamanında bittiği için Azi-zıye minaresi ismini almıştır. Diğer taraftan Mekke'deki Ayn-ı Zübeyde su yolları zamanında tekrar tamir edilmiş bunun için yılda 200 lira tahsisat başlanmıştır. Bu iş için mühendis ve su nazırları görevlendirilmiştir. Ayrıca Mekke ve Medine'deki yabancı müslümanlar için tıbbî tedavi imkanları sağlanmıştır. Medine'de bir takım resmi daireler yapılmış ve şehir çevresindeki sur yeniden tamir edilmiştir. Hicretin 1284 senesinde de Taif Kalesi yeniden yapılmıştır.

Annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından Haremeyn'e çok sayıda şamdan hediye edilmiştir. Mekke'deki "*Haseki Sultan*" imaretinin banisi de Bezm-i Alem Valide Sultan'dır⁶⁹.

Özellikle II.Mahmud ile Abdilmecid tarafından çok sayıda şamdan Hz.Peygamber'in Ravza-i mutahhasesine hediye edilmiştir⁷⁰.

13. Osmanlı'nın saymakla bitmez Haremeyn hizmetlerinden biri de meşhur Hicaz demir yolunun gerçekleştirilmesidir. Bu konu başlı başına bir kitap teşkil edecek kadar geniş ve önemlidir. Ancak bizim, tarih kitaplarında yer alan olayın sebep ve sonuçları üzerinde duracak ve herhangi bir değerlendirmede bulunacak imkanımız yoktur. Fakat bizce bu demiryolu projesi Osmanlı'nın Haremeyn-i Şerife'ye verdiği önemin büyüklüğünün en bariz örneklerindedir. İstanbul, Şam ve Medine'yi birbirine bağlayan bu demiryolu projesi, tarihçilere göre Sultan Abdulhamid'in en büyük eseridir. Abdulhamit bu proje ile iki büyük hedefe varmak istemiştir.

1) Tüm İslâm ülkelerine ait hacılara hizmet vermek,

2) Bu vesile ile ulaşım kolaylığını sağlayarak müslümanlar arasında kuvvetli bir birlik sağlamaktır. Onun için Sultan Abdulhamid diğer demiryollarını⁷¹ şirketlere verdiği halde Hicaz demiryolunu bunun dışında tutmuştur. Zira Sultan buna çok önem vermiş ve "*Hicaz demiryolu inşası benim eski rüyamdır*" demiştir⁷². 1901 ile 1908 arasında bu hattın tamamlanması planlanmıştır⁷³.

Hicrî 1326'da tamamlanan bu demiryolu Medine ve Şam arasında dokuz sene kadar hacılara hizmet vermiştir. Sadece Şam-Medine arasındaki uzunluğu 1303 km'dir⁷⁴.

69 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.52-53.

70 M.E.el-Mekki, a.g.e., s.52-53.

71 Abdulbasit Bedr, *et-Tarihü's-Şamil Li'l-Medineti'l-Münevvere*, Medine, 1993, c.III, s.10.

72 Hicaz demiryolu için bkz. Orhan Koloğlu, "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, 1995, s.289-334.

73 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.1, s.468-471.

74 Bkz. Ali Hafız, *Fusulun Min Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, (II.Baskı), 1984, Cidde, s.40-44.

Sonuç itibariyle yukarda geçtiği gibi, Osmanlı döneminde Haremeyn-i Şerifeyn ve sakinlerine, özellikle de Ehl-i Beyt mensuplarına yapılan hizmet Osmanlı öncesi bütün idari dönemlerde yapılan hizmetlerden çok çok fazladır. Osmanlı'nın Hz.Muhammed (s.a.v.)'e sevgi ve saygısından dolayı bu hizmet, zaman zaman hayırda yarış şeklini almıştır. Osmanlı sultan ve idarecilerinden her biri kendisinden önce geleni bu hizmette geride bırakmaya çalışmıştır. Bu hizmet esnasında özellikle Hz.Peygamber (s.a.v.) sevgisinin belirginliği gayet açık bir şekilde görülmektedir. Meselâ gerek Mekke'de, gerek Medine'de ve gerek her iki şehir arasında Hz.Peygamber (s.a.v.)'in hatrasının bulunduğu küçük, büyük bütün mekânlar elden geçirilmiştir. Mekke'de doğduğu hane-i saadetten tutunuz Sevr ve Hira mağaralarına kadar, Hicret esnasında geçtikleri güzergâh boyunca oturup istirahat ettikleri, gölgelendikleri, yiyip içtikleri, ibadet ettikleri bütün mekânlar Osmanlı tarafından mamur hale getirilmişlerdir. Osmanlı'nın verdiği hizmetler sayesinde özellikle Mekke'de bulunan Mescidu'l-Haram ve Ka'be-i Muazzama, daha evvel devamlı maruz kaldıkları sel ve yangın tehlikelelerinden hemen hemen tamamen kurtulmuştur. Onun için günümüze kadar ayakta durabilen bu Mukaddes yapılar bir daha yıkılıp temelden inşaaya maruz kalmamışlardır.

Osmanlılar Haremeyn-i Şerifeyn'e hizmet verdiği gibi, bu mukaddes mekanlar ve Hz.Peygamber hürmetine buralarını sakinlerine de tarih boyunca hiç bir idare ve milletin yapamadığı hizmeti yapmışlardır. Bunun da en açık örneği gerek Mekke ve gerek Medine içme suyu teşkilatının ihya edilmesidir. Bunlara ilaveten her yıl bu beldelere gönderilen ve Sürre Alayları ismini taşıyan büyük aynî ve nakdî yardımlar da asırlarca devam etmiştir. Bu da Osmanlı'nın kendine has bir şekilde yaptığı emsalsiz bir hizmettir. Zira daha evvel de bu tür hizmetleri yapmaya çalışan İslâm idareleri olursa da bu çapta ve bu kadar uzun zaman devam etmemiştir. Osmanlı'nın hizmet ve hürmeti, Haremeyn sakinleri ile sınırlı kalmayıp bunlardan ülkenin her tarafında bulunan bütün fertlerine itina gösterildiği gibi, Seyyid ve Şerif denilen Hz.Peygamber soyuna ise özel bir yer verilmiştir. Adeta Osmanlı ülkesinde bu soya bir dokunulmazlık hakkı verilmiş ve daima sultanlar tarafından korunmuştur.

İşte gerek Haremeyn ve sakinlerine ve özellikle Hz.Hasan ve Hüseyin evladına göstermiş olduğu hizmet ve saygıdan dolayı Osmanlı, büyük çoğunlukla İslâm aleminin sevgi ve takdirini kazanmıştır. Hatta diyebiliriz ki, Osmanlı'nın altı asrı aşkın ayakta durmasında ve çok sayıda millet ve topluluklardan meydana gelen, değişik inanç ve mezheplere mensup insanları birlik ve beraberlik içerisinde idare edebilmesinde Haremeyn-i Şerifeyn ve Hz.Peygamber sevgisinin çok büyük bir rolü sözkonusudur. Nitekim meşhur Hicaz Demiryolu ile Medine ve Mekke bağlantılarının kurulma düşüncesinde bu birlik ve beraberliği sağlama hedefi gözetilmiştir.

Bu bilgilerden yola çıkarak atalarımız olan Osmanlıların özellikle birlik ve beraberliği sağlama konusunda Hz.Peygamber sevgi ve saygısından büyük çapta istifade ettiklerini görüyoruz. Türk Milleti müslümandır. Dünyanın neresinde olursa olsun is-

tisnalar hariç bu milletin fertleri müslümandır. Aynı zamanda Hz.Muhammed (s.a.v.) ve onun getirdiği ilâhî mesaj olan Kur'an'a bağlıdır. Bu milletin töre ve an'anesi haline gelen mevlit kandilleri ile Hz.Peygamber için söylenmiş na't-ı şerifler ve medhiyeleri hemen hemen başka bir millette bulmak mümkün değildir. Öyle ise Osmanlı'da olduğu gibi bu milletin birlik ve beraberliğinin en sağlam harcı, yine Hz.Muhammed ve onun getirdiği mesaja sevgi ve saygı göstermektir. Hz.Muhammed ve ona bağlı olarak Haremeyn-i Şerifeyn'e tarih boyu yapılan hizmet ve bunlara verilen değer, millet fertlerini kaynaştırdığı gibi aynı zamanda onlara İslâm aleminde saygın bir yer kazandırmıştır. Dünyanın neresinde olursa olsun müslümanlar bu şerefli tarihi takdir etmektedirler. İstisnalar hariç bugün de müslüman millet ve topluluklar Türk milletinin ağabeyliğini düşünmektedirler. Yeter ki bu millet, Osmanlı'dan aldığı Hz.Peygamber sevgisini muhafaza etsin ve bu vesile ile hem kendi birlik ve beraberliğini pekiştirdiği gibi aynı zamanda bütün İslâm dünyasının sevgi ve saygısını haketmeye devam etsin. Bu da neden olmasın?

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulbasit Bedr, *et-Tarihu's-şamil Li'l-Medineti'l-Münevvere*, Medine, 1993.
- Abdulgani Hammade, *Tarihu Mekketi'l-Mükerreme*, Halep, 1964.
- Atalar, Münir, *Osmanlı Devletinde Sürre-i Hümayun ve Sürre Alayları*, Ankara, 1991.
- Can, Yılmaz, *İslâm'ın Kutsal Mabetleri*, Samsun, 1995.
- el-Ezrakî Ebu'l- Velid, *Ka'be ve Mekke Tarihi*, (Çev: Y.Vehbi Yazvuz), İstanbul, 1974.
- Eyyub Sabri Paşa, *Mir'atu'l-Haremeyn (Mir'at-ı Mekke-Mir'at-ı Medine)*, İstanbul, 1306.
- Fevvaz Ali ed-Dehhas, *el-Mecsidu'l-haram, Mecelletu'l-Buhusi'l-Fikhiyye el-Muasira*, s.29, Suudi Arabistan, 1996.
- Hüseyin Abdullah Bâselame, *Tarihu İmaret-i'l-Mescidi'l-Haram*, Suudi Arabistan, 1980.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara 1983.
- Kazıcı, Ziya, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul, 1985.
- Koloğlu, Orhan, "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu", *Çağını Yakalayayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s.298-334.
- Komasyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, c.II.
- Komasyon, *Ka'be-i Muazzama Projesi*, Pakistan, Melik Halid Dönemi, s.24-80.
- Mekki Muhammed Emin, *Hulefâ-i İzâm-ı Osmanîyye Hazerâtunun Haremeyn-i Şerifeyndeki Asâr-ı Mebrûre ve Meşkure-i Hümayunları*, İstanbul, 1318.
- Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, c.I.
- Sönmez, Zeki, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimariliği ve Sanatı*, Mimar Sinan'ın Mekke ve Medine'deki Eserleri, İstanbul, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara, 1972.
- Yazıcı, Nesimi, "17. y.y.'ın İlk Yarısında Osmanlı Cezayir Münasebetleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İslâmî Araştırmalar*, c.II, S.7 (Ankara Mayıs 1988), s.69-74.
- İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviye*, c.I.
- İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, Beyrut, c.I.
- İbnu'l-Kesir, *el-Bidaye Ve'n-Nihaye*, Mısır, 1932.
- Zebidi, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (Çev: Kamil Miras), Ankara, 1974, c.VI.